

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ
МИСТЕЦТВ І КУЛЬТУРИ

ІНСТРУМЕНТОЗНАВСТВО

Народні музичні інструменти України

*Програма
для інститутів культури*

КИЇВ - 1994

Укладачі: БОРТНИК Є.О. - заслужений працівник культури України,
кандидат мистецтвознавства, в.о. професора кафедри народних
інструментів України Харківського інституту мистецтв ім.
І.П.Котляревського

МАКАРЕНКО О.П. - кандидат мистецтвознавства, доцент
Миколаївської філії Київського державного інституту культури

Рецензенти: ЄВДОКИМОВ В.М. - заслужений працівник культури
України, завідувач кафедри народних інструментів Одеської
державної консерваторії ім. А.В.Нежданової, професор

ПОЛЬСЬКИЙ І.С. - кандидат мистецтвознавства, професор кафедри
українського народного співу та музичного фольклору Харківського
державного інституту культури

Відповідальний за випуск: В.І.ВОЛОХОНОВИЧ

Редактор: М.І.ПОЛТАВЕЦЬ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Сучасний процес духовного відродження України актуалізує питання побутування традиційних музичних інструментів в художньому житті України на протязі її багатовікової історії, їх розвитку в нових формах та жанрах і потребує розробки учбово-методичних матеріалів з цілого ряду спеціальних дисциплін.

Однією з них є програма "Інструментознавство: народні музичні інструменти України" для інститутів культури, спеціалізація. Зміст курсу висвітлює зародження народного музичного інструментарію, його розвиток в багатовіковому процесі взаємовпливів та взаємозбагачення, що відбувався в культурних зв'язках з сусідніми слов'янськими народами, місце та роль народних музичних інструментів в сучасній музичній культурі України.

Учбово-методичний матеріал курсу пов'язаний з відповідними розділами історії української музики, з курсами "Оркестрова література", "Інструментознавство симфонічного оркестру".

В курсі "Інструментознавство: народні музичні інструменти України" подані необхідні відомості про традиційний український інструментальний ансамбль "Троїсті музики", розглядаються питання використання в українському оркестрі деяких інструментів симфонічного оркестру та так званих "епізодичних інструментів", що включаються до партитури згідно з творчими задумами композитора, або аранжувальника музичного твору.

Окремий розділ становлять відомості про баян, акордеон, домру та белалайку - інструменти, які в певних історичних та культурно-демографічних умовах розповсюдились на більшості території України, одержали серед населення певних регіонів велику популярність. Такий культурохудожній феномен обумовив необхідність впровадження навчання гри на згаданих музичних інструментах в інститутах культури, а також на музичних факультетах педагогічних інститутів.

Програму курсу завершує тема, що розкриває еволюцію та сучасні різновиди партитур оркестру (ансамблю) українських народних інструментів.

Курс "Інструментознавство..." має на меті розширення музично-художнього та загальнокультурного світогляду студента, підготовку його до вивчення інших дисциплін, як-то: інструментування та перекладання для оркестру (ансамблю) народних інструментів, читання оркестрових партитур, оркестровий клас.

Форма занять - групова, лекційна. При викладанні курсу бажано використовувати технічні засоби навчання - грамплатівки, магнітофонні записи, ілюстративний матеріал, демонстрування музичних інструментів, приклади партитур різних за інструментальним складом оркестрів (ансамблів) українських народних інструментів.

Згідно з учбовим планом курс завершується екзаменом (заліком).

Свої теоретичні знання студент має змогу поповнити, звертаючись до рекомендованої літератури, яка міститься у бібліографічному списку програми.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ пп	Назва тем	Кількість годин
1	2	3
1.	Курс: "Інструментознавство: народні музичні інструменти України". Мета, завдання, структура курсу. Огляд праць з питань інструментознавства.	2
2.	Народні інструменти в традиційній та сучасній професійній музичній культурі України. Творчовиконавська діяльність відомих народних музикантів-інструменталістів.	2
3.	Різновиди інструментального складу оркестрів та ансамблів народних інструментів. Удосконалення традиційних інструментів та створення їх оркестрових різновидів. Варіантність інструментальних складів оркестрів (ансамблів) народних інструментів, що побутують в різних регіонах України.	4
4.	Традиційні музичні інструменти України: скрипка, басоля, бандура, кобза, цимбали, ліра, сопілка, сурма, козацька труба, трембіта, ударні інструменти. Особливості конструкції, виконавсько-технічні та художньо-виразові можливості. Стрій, звуковий обсяг, оркестрові функції.	6
5.	Баян, домра, балалайка. Історико-культурні передумови їх побутування в Україні. Домрово-балалаечні оркестри та ансамблі, ансамблі баяністів в професійній, самодіяльній та учбовій практиці як частина сучасної музичної культури України. Стрій, звуковий обсяг цих інструментів та їх оркестрові різновиди, оркестрові функції.	6
6.	Інструменти симфонічного оркестру, що застосовуються у складі оркестру народних інструментів. Їх фольклорно-інструментальні прототипи.	6

7. Епізодичні інструменти у складі оркестру українських народних інструментів. 4

8. Партитура оркестру (ансамблю) українських народних інструментів. Еволюція та різновиди. Правила запису твору. Оформлення партитури. 4

9. Заключне заняття. Підведення підсумків. 2

ПРИМІТКА. При визначенні кількості годин на окремі питання врахувалися й практичні заняття.

ЗМІСТ КУРСУ

Тема 1.

Курс "Інструментознавство: народні музичні інструменти України". Мета, завдання, структура курсу. Огляд праць з питань інструментознавства. Два головні поняття терміну "Інструментознавство". Їх визначення.

1. Інструментознавство як галузь музикознавства, що вивчає походження та розвиток традиційно-народних інструментів, (етноінструментознавство): Українське інструментознавство. Загальні відомості про його досягнення та сучасний стан. Зв'язки етноінструментознавства з фольклористикою та етнографією. Методи дослідження народних інструментів в їх зв'язку з українською музичною культурою. Дослідження М.Лисенка, О.Фамінца, М.Привалова, К.Квітки, В.Беляєва, К.Верткова, М.Грінченка, Г.Хоткевича, А.Омельченка, Ф.Колесси, І.Мацієвського, О.Незовибатька, М.Лисенка-Дністровського та ін.

2. Інструментознавство як теоретична складова частина спеціального курсу "Інструментування".
Визначення вжитих термінів.

Тема 2.

Народні інструменти в традиційній та сучасній професійній музичній культурі України. Загальний огляд виконавської діяльності відомих музикантів-професіоналів: О.Вересай, І.Кучугура-Кучеренко, В.Кабачок, Ф.Кушнерик, Є.Адамцевич, М.Опришко, Мовчан, А.Омельченко, С.Баштан, Р.Грінків, П.Чухрай (бандура), А.Никоненко, А.Гребень, Ч.Романенко (ліра), Є.Бобровников, Н.Матвеев, В.Білявський, В.Попадюк, М.Тимофій, Р.Дверій (сопілка), М.Різол, В.Підгорний, В.Безфамільнов, В.Зубицький, П.Фенюк, В.Булаво (баян), Г.Казаків, М.Лисенко, А.Троїцький, С.Якушкін, Ф.Коровай, М.Васильєв, В.Івко, М.Білоконов, Н.Проценко, Т.Вольська, Н. Комарова, Б.Міхеев (домра), Блінов, В.Чляшевич, І.Тростянський (балалайка), О.Незовибатько, Г.Агратіна, Д.Попійчук, П.Теуту (цимбали) та інші.

Тема 3.

Різновиди інструментального складу оркестрів та ансамблів народних інструментів в різних регіонах України. Традиційний інструментальний ансамбль "Троїсті музики". Історичні відомості та сучасне функціонування такого типу ансамблевого виконавства.

Перші спроби Г.Хоткевича в організації оркестру українських народних інструментів (Харків - 1902р.). Самодіяльні капели бандуристів, оркестри, ансамблі народних інструментів, їх організатори і керівники (Г.Хоткевич, Л.Гайдамака, М.Опришко, Г.Манілов, В.Комаренко, Г.Аванесов, Б.Семенов, Н.Матвеев, В.Зуляк, В.Кобеляцький, О.Тихонович, Д.Козачков).

Сучасні професійні народно-інструментальні колективи України, їх інструментальні склади і керівники (М.Різоль, А.Бобир, Я.Орлов, В.Гуцал, Ю.Чорнокондратенко, В.Варакута. Еволюція інструментального складу Державного оркестру народних інструментів України.

Удосконалення традиційних українських народних інструментів та створення їх оркестрових різновидів талановитими музичними майстрами (І.Скляр, С.Снігирьов, В.Зуляк, К.Євченко, О.Шльончик, М.Прокопенко, Д.Демінчук, О.Дроботай та ін.)

Тема 4.

Традиційні музичні інструменти України: скрипка, басоля, ліра, бандура, кобза, цимбали, духові та ударні інструменти. Особливості конструкції, виконавсько-технічні та художньо-виразові можливості. Стрій, звуковий обсяг, оркестрові різновиди, способи гри. Виконавські функції в оркестрі. Регістри.

Група струнних інструментів. Скрипка, басоля. Традиційно-фольклорне функціонування. Стрій, звуковий діапазон, художньо-виразальні та темброво-динамічні особливості. Традиційно-народна та професійно-академічна манера виконання. Оркестрові функції. Місце запису інструментів в партитурі оркестру.

Бандура. Народні варіанти конструкції інструменту. Дві основні школи гри - київська та харківська. Сучасний удосконалений тип бандури. Фактурні та колористичні особливості виконавства на бандурі. Стрій, звуковий обсяг, технічно-виконавські та художньо-виразальні можливості інструменту. Прийоми гри, звукові ефекти. Загальні відомості про оркестрові різновиди бандури, - прима, альт, бас, контрабас. Їх оркестрові функції.

Кобза. Історична довідка. Кобза з ладками, без ладків, з приструнками. Загальні відомості про оркестрові різновиди: альт, тенор, бас, контрабас. Технічно-виконавські та художньо-виразальні можливості інструменту. Стрій, звуковий обсяг, прийоми звуковидобування. Можливість (при необхідності) заміни кобз чотириструнними домрами. Оркестрові функції

Цимбали. Історична довідка побутування інструменту в Україні. Виконавсько-технічні та художньо-виразові можливості. Стрій, звуковий обсяг, регістри, прийоми гри. Оркестрові функції. Загальні відомості про оркестрові різновиди цимбал, створені українськими майстрами.

Народні духові музичні інструменти.

Сопілка - традиційний музичний інструмент. Її народні різновиди та прототипи. Удосконалення сопілки музичними майстрами. Оркестрові різновиди сопілки: прима, альт, тенор, бас. Аплікатура, виконавські прийоми та штрихи. Місце та роль сопілки в оркестровій партитурі. Ансамблі сопіляків.

Сурма. Історична довідка про інструмент. Сурма в козацькому побуті. Конструкція сурми та її оркестрових різновидів: - прима, альт. Робота українських музичних майстрів по удосконаленню сурми, розширенню її звукового діапазону та покращенню звуковиразальних можливостей.

Козацька труба (суремка). Конструктивні, виразово-технічні та виконавсько-художні можливості удосконалених видів інструменту, в тому числі й оркестрових. Аплікатурні варіанти, штрихи, нюансова шкала.

Ударні інструменти:

а) з визначеною висотою звучання: тулумбаси (літаври). Місце та роль інструменту у військових оркестрах минулих часів. Літаври в сучасних народно-інструментальних колективах. Оркестрові функції інструменту. Його будова. Запис в партитурі;

б) з невизначеною висотою звучання: великий барабан, бубон, тарілки, трикутник. Історична довідка про побутування в українській музичній культурі. Роль названих ударних інструментів як ритмоутворювачів. Характеристика конструкцій. Роль в оркестровому звучанні. Запис в партитурі оркестру українських народних інструментів.

Тема 5.

Баян. Акордеон. Історична довідка про витoki походження інструментів, їх поширення в численних країнах світу. Місце та роль баяна та акордеона в українській музичній культурі. Виконавці-баяністи і акордеоністи України. Музичні майстри. Викладення гри на баяні та акордеоні в спеціальних класах музичних учбових закладів. Розвиток науково-методичної та дослідницької справи в сфері баянного і акордеонного мистецтва в Україні, (М.Різоль, М.Давидов).

Звуковий обсяг, виконавські можливості, конструкційні особливості баяна, акордеона. Роль цих інструментів в загальнооркестровій звучності.

Оркестрові гармоніки: прима, альт, тенор, бас, контрабас. Стрій, звуковий обсяг, виконавські функції в оркестрі народних інструментів.

Роль музичних майстрів України у створенні тембрових оркестрових різновидів гармонік.

Домра. чотирічна передумова розповсюдження та закріплення інструменту в музичному побуті України на рубежі XIX-XX століть. Виконавська практика. Група чотири та триструнні домри та їх оркестрові різновиди, стрій, звуковий обсяг, прийоми гри. Техніко-виразові та художньо-музичні можливості.

Балалайка. Балалайка як один із поширених в етномузичних культурах різновид тамбуровидного інструменту. чотирічні відомості про побутування інструменту в народній музичній культурі ряду регіонів України. Балалайка як постійний або епізодичний інструмент в оркестрі (ансамблі) народних інструментів. Стрій, звуковий обсяг, прийоми гри, оркестрові функції балалайки-прими, альту, секунди, баса, контрабаса.

Тема 6.

Інструменти симфонічного оркестру, які застосовуються в складі оркестру народних інструментів. Їх фольклорно-інструментальні прототипи. Дерев'яні духові інструменти - флейта, гобой, кларнет. Мідні духові інструменти - труба, тромбон. Конструкційні та художньо-виконавські характеристики кожного інструменту. Стрій, звуковий обсяг, прийоми звуковидобування, роль в оркестровому звучанні, запис в партитурі. Фольклорно-інструментальні прототипи академічних інструментів як

передумова включення в народно-оркестрову партитуру музичних інструментів симфонічного оркестру.

Тема 7.

Епізодичні інструменти в складі оркестру народних інструментів України.

1. Струнно-смичкові інструменти: ліра, басоля, козобас, "бугай".
2. Дерев'яні духові інструменти: трембіта, зозулька (окаріна), кувіця, ріжок, жоломіга, суремка, дупельтвіка та ін.
3. Ударні інструменти: деркач, торожало (калатало), брязкальця, рубель, качалка, підкова, бухало та подібні побутові речі, пристосовані до виконавського ансамблю. Ударні інструменти зі складу симфонічного оркестру - ксилофон, дзвіночки, коробочка.

Творча композиторська та інструментаторська потреба включення епізодичних інструментів як необхідного засобу розкриття ідейно-образного змісту музичного твору.

Тема 8.

Партитура оркестру (ансамблю) народних інструментів України. Еволюція та різновиди. Правовис запису та оформлення партитури.

Зміст терміну "партитура", її різновиди. Особливості партитури оркестру народних інструментів України як традиційно-національного ансамблю. Об'єднання партій за групами. Аколади, фігурні дужки, вертикальні лінії. Різновиди партитур, що зумовлюються варіантами

інструментального складу оркестру або ансамблю. Порядок розміщення інструментів у партитурі по вертикалі - від високого до низького за звучанням. Можливість зміни інструментальних складів в оркестрових партитурах.

Тема 9.

Заключне заняття. Підведення підсумків. Уточнення найбільш складних положень, термінологічних питань з матеріалу курсу. Подача спеціальної літератури для самостійної підготовки до екзамену (заліку).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. АГАФОННИКОВ А. Симфоническая литература. - 7, 1981.
2. БОРТНИК В. Домра на Україні. /Музика.-1976.-№6.- С.25-26.
3. ВЕРТКОВ К. БЛАГОДАТОВ Г., ЯЗОВИЦКАЯ Э. Атлас музыкальных инструментов народов СССР. - М., 1975.
4. ГУМЕНЮК А. Українські народні музичні інструменти. - К., 1967.
5. ГУМЕНЮК А. Українські народні інструментальні ансамблі та оркестри. - К., 1959.
6. ГУЦАЛ В. Київський оркестр народних інструментів. /Народна творчість та етнологія. - 1975. - №1.
7. ГУЦАЛ В. Створення ансамблю: Склад та комплектування оркестру українських народних інструментів. /Соц. культура. - 1979. - №3. - с.24-24.
8. ГУЦАЛ В. Інструментознавство для оркестру українських народних інструментів - К., 1988.
9. ДАВИДОВ М: Тенденції розвитку народно-інструментального мистецтва. /Музика. - 1981 - №5. - С. 24-25.
10. ДВЕРІЙ Р. Нове про концертну сопілку /Музика. N 1976. - N4 - С.26-27.
11. ІВАНОВ П. Оркестр українських народних інструментів. - К., 1981.
12. КИРДАН Б. ОМЕЛЬЧЕНКО А. Народні співці-музиканти на Україні. - К., 1980.
13. КОМАРЕНКО В. Український оркестр народних інструментів. - К., 1960.
14. ЛИСЕНКО М. Народні музичні інструменти на Україні. - К., 1978.
15. ЛИСЕНКО М. Цимбали. / Нар. творчість та етнологія. - 1968. - №5. - С. 54-55.
16. НЕЗОВИБАТЬКО О. Українські цимбали. - К., 1976.
17. НОСОВ Л. Музыкальные инструменты украинского народа. /Худож. самодеятельность. - 1958. - №7. -С. 26-29.
18. НОСОВ Л. Василь Зуляк. - М., 1960.

19. РОГАЛЬ-ЛЕВИЦЬКИЙ Дм. Современный оркестр. Т.4.-М.,1956. - Цимбала, с. 100-109; Домра, с. 110-125; Балалайка, с.126-143; Гармоника, с. 200-221.

20. РОЙ В. Новий стрій цимбалів. /Нар.творчість та етнографія. - 1968. - N5. - с.55.

21. СКЛЯР ч. Подарунок сопілкарям. - К., 1968.

22. ХОТКЕВИЧ Г. Музичні інструменти українського народу. -Х.,1930.

23. ШРАМКО І. Кобза-бандура. /Музика. - 1978. - N1. - с.28-30.

24. ШРАМКО І. З історії цимбалів. /Музика. - 1983. - N6.-с.13-14.

Додаткова

1. БОБРОВНИКОВ Є. Грай, музико. - К.,1966.

2. БОРТНИК Є. Струнний інструментарій Слобідської України в минулому і сучасному.

/Музична Харківщина. - Х.,1992. - с.191-206.

3. ЗРЯКОВСКИЙ Н. Общий курс инструментоведения. - М.,1976.

4. ЛЫСЕНКО Н. Квартет баянистов Киевской государственной филармонии. - К.,1973. - То же. - 2-е изд. - К.,1979.

5. МАКАРЕНКО О. Міжнаціональні зв'язки і народний інструментарій. /Музика. - 1983. - N6. - с.10-11.

6. МАЦИЕВСКИЙ И. Народный музыкальный инструмент и методология его изучения. /Актуальные проблемы фольклористики. - Л., 1980 - с.143-170.

7. НОСОВ Л. Самодіяльний оркестр українських народних інструментів. /Нар. творчість та етнографія. - 1960. -N2. -с.129-134.

8. ОНУФРІЄНКО А., ДЯК І., СЛИВИНСЬКИЙ Ю. Читання партитур для оркестру народних інструментів. - К., 1980.

9. ПШЕНИЧНИЙ Д. Аранжування для народних інструментів. - К., 1980.

10. РОЗАНОВ В. Инструментоведение. - М., 1981.

11. СКЛЯР І. Київсько-харківська бандура. - К., 1971.